



Lorestan University



## State Responsibility for Human and Legal Damages Arising from Violation of Maritime Refugee Rescue Obligations: A Comparative Study of the Mediterranean and Indian Ocean Crises

Mohamad Hosein Veysi<sup>1</sup> , Farid Azadbakht<sup>2</sup> ✉, Faramarz Amjadian<sup>3</sup> 

<sup>1</sup>PhD Student, Law Department, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran,  
Email: [3258376751@iau.ir](mailto:3258376751@iau.ir)

<sup>2</sup>Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Law, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran, Email: [f.azadbakht@iau.ac.ir](mailto:f.azadbakht@iau.ac.ir)

<sup>3</sup>Assistant Professor, Department of Law, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran,  
Email: [f.amjadian@iau.ac.ir](mailto:f.amjadian@iau.ac.ir)

### Article Info

#### Article type:

Research Article

#### Article history:

Received 29 August 2025

Received in revised form 04  
December 2025

Accepted 15 December 2025

Available online 22 December  
2025

#### Keywords:

Maritime Rescue,  
International Responsibility of  
States, Refugees,  
Mediterranean, Indian Ocean

### ABSTRACT

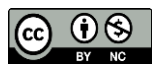
**Objective:** The primary objective of this research is to elucidate the legal framework governing maritime rescue operations for refugees and persons in distress at sea. Furthermore, this study seeks to identify and analyze concrete instances of states' breach of their obligations in two critical crisis zones — the Mediterranean Sea and the Indian Ocean. In this context, the main research question addresses the legal basis and specific conditions under which states incur international responsibility for negligence, omission, or refusal to conduct rescue operations.

**Research Method:** This research adopts a descriptive-analytical method. Data collection has been carried out through library-based research, utilizing authoritative sources including: international legal instruments (such as UNCLOS, SOLAS, and the International Convention on Maritime Search and Rescue), international judicial decisions, reports from international organizations (e.g., UNHCR and IMO), as well as peer-reviewed legal analyses published in specialized journals.

**Findings:** The findings reveal that despite explicit provisions in international instruments requiring immediate and non-discriminatory assistance to all persons in distress at sea, many states — particularly in the Mediterranean and the Indian Ocean — have failed to fully implement these obligations. State practices have included deliberate delays in search and rescue operations, pushbacks of refugee-carrying boats into international waters or countries of origin, and extensive restrictions on the activities of non-governmental rescue organizations. These policies have not only led to a dramatic increase in human casualties but have also resulted in serious violations of fundamental rights, including the right to life, the principle of non-refoulement, and the prohibition of inhuman treatment. From a legal perspective, omissions (e.g., failing to respond to distress calls) or wrongful acts (e.g., unlawful pushbacks) in rescue operations can trigger states' international responsibility under three interrelated bodies of law: the law of the sea, international human rights law, and refugee law.

**Conclusion:** The research concludes that states which are negligent in or refrain from conducting maritime rescue operations for refugees bear international responsibility under both customary and treaty-based international law. Such responsibility entails the obligation to cease the wrongful conduct, to provide guarantees of non-repetition, and — most importantly — to fully compensate the victims (including the families of those who have lost their lives). Accordingly, the international community must hold non-compliant states accountable through more effective monitoring and binding enforcement mechanisms.

**Cite this article:** Veysi, M., Azadbakht, F., Amjadian, F. (2026). State Responsibility for Human and Legal Damages Resulting from Violations of Maritime Refugee Rescue Obligations: A Comparative Study of the Mediterranean and Indian Ocean Crises. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (8), 1-19  
<https://doi.org/10.22034/api.2026.2085253.1661>



© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

**Publisher:** Lorestan University.

**DOI:** <https://doi.org/10.22034/api.2026.2085253.1661>

## **Introduction**

The unprecedented rise in maritime migration across high-risk routes, particularly the Mediterranean Sea and the Indian Ocean, has brought to the fore the urgent need to re-examine states' obligations toward the rescue and protection of refugees at sea. Despite clear provisions in binding international instruments such as the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), the International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), and the International Convention on Maritime Search and Rescue (SAR Convention), which collectively mandate immediate and unconditional assistance to persons in distress, a growing number of states have consistently failed to comply with these duties. Instead, they have adopted restrictive policies including deliberate delays in rescue operations, pushbacks of migrant boats to international waters or countries of origin, and legal or administrative restrictions on humanitarian organizations conducting search and rescue activities. Such practices have led to a dramatic increase in preventable deaths at sea and constitute grave violations of fundamental human rights, including the right to life and the principle of non-refoulement. The central research question addressed in this study is: on what legal grounds and under what specific conditions do states incur international responsibility when they fail or refuse to conduct maritime rescue operations? The main objectives of this paper are to clarify the legal framework governing maritime rescue, to analyze concrete examples of treaty breaches, and to provide a comparative legal assessment of two critical crisis zones: the Mediterranean and the Indian Ocean..

## **Method**

This study employs a descriptive-analytical research method based on doctrinal legal analysis. Data collection was carried out exclusively through library-based research and documentary analysis, utilizing primary and secondary sources. Primary sources include official international legal instruments (UNCLOS, SOLAS, SAR Convention), regional treaties, binding resolutions of international organizations, judicial decisions from the International Court of Justice, the International Tribunal for the Law of the Sea, and relevant regional human rights courts. Secondary sources comprise peer-reviewed journal articles, authoritative legal commentaries, official reports from the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), the International Maritime Organization (IMO), as well as non-governmental organizations documenting state practices in the Mediterranean and the Indian Ocean. The comparative component of the study examines state conduct in two geographical hotspots, identifying common patterns of omission or wrongful action and analyzing how international legal norms apply differently or similarly in each context..

## **Results**

The findings of this research are organized into three interrelated legal domains: 3.1. Legal Framework and State Obligations International law unequivocally imposes a duty on states to render assistance to any person in distress at sea, regardless of their legal status or origin. This duty arises from customary international law, UNCLOS (Articles 98), SOLAS (Regulation V/33-1), and the SAR Convention. The obligation is immediate, non-discretionary, and continues until the rescued persons are delivered to a place of safety. 3.2. Patterns of Breach

in the Mediterranean and Indian Ocean The study finds that despite the clarity of legal norms, several states — particularly coastal states in the Mediterranean (e.g., Italy, Greece, Malta, Libya) and littoral states in the Indian Ocean (e.g., Australia, Indonesia, Sri Lanka) — have systematically breached their obligations. Common violations include: Deliberate delays in launching rescue operations, often justified by bureaucratic or jurisdictional excuses. Direct or indirect pushbacks of rescue boats, forcing them to return to international waters or unsafe ports. Criminalization and operational obstruction of NGO-run rescue vessels through port denial, detention, or legal threats. Failure to coordinate effectively with rescue coordination centers, resulting in avoidable loss of life. These practices have directly contributed to thousands of documented deaths and have undermined the entire humanitarian purpose of the rescue regime.

3.3. Legal Consequences: International Responsibility The research demonstrates that omission (failure to act when required) or wrongful acts (active violations such as pushbacks) can trigger international responsibility of states under three cumulative legal regimes: Law of the Sea: Breach of the duty to render assistance and the duty to cooperate in search and rescue. International Human Rights Law: Violations of the right to life (Article 6, ICCPR), the prohibition of torture and inhuman treatment, and the principle of non-refoulement — especially when pushbacks expose refugees to persecution or life-threatening conditions. Refugee Law: Violation of the 1951 Refugee Convention, particularly Article 33 (prohibition of refoulement), even when such violations occur outside territorial waters, given states' effective control over rescue operations. Accordingly, states that fail or refuse to conduct rescue operations are internationally responsible and must cease the wrongful conduct, provide assurances of non-repetition, and make full reparation for the harm caused, including compensation to victims and their families.

### **Conclusion**

This extended abstract concludes that the current legal framework for maritime rescue is sufficiently developed in theory but systematically undermined by state practices in the Mediterranean and Indian Ocean. States that omit to act or commit wrongful acts during rescue operations bear full international responsibility under the law of the sea, international human rights law, and refugee law. The consequences of such responsibility are not merely declaratory; they impose binding legal obligations to provide reparations and to bring state conduct into compliance with international norms. However, the effectiveness of these legal mechanisms remains limited due to weak enforcement and the absence of a centralized monitoring body. Therefore, the study recommends that the international community establish a more robust, binding accountability mechanism — such as a special rapporteur on maritime rescue or a treaty-based compliance committee — to ensure that states are held responsible for preventable deaths at sea. Without such measures, the fundamental rights of maritime refugees will continue to be violated with impunity..

### ***Author Contributions***

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

### ***Data Availability Statement***

Data available on request from the authors.

### ***Acknowledgements***

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

### ***Ethical Considerations***

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

### ***Funding***

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

### ***Conflict of Interest***

The authors declare no conflict of interest.

### ***Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process***

This declaration does not apply to the use of basic tools for checking grammar, spelling, references, etc.



## مسئولیت دولت‌ها در قبال خسارات انسانی و حقوقی ناشی از نقض تعهدات نجات پناهندگان دریایی: مطالعه تطبیقی بحران‌های مدیترانه و اقیانوس هند

محمد حسین ویسی<sup>۱</sup>، فرید آزادبخت<sup>۲</sup>، فرامرز امجدیان<sup>۳</sup>

<sup>۱</sup> دانشجوی دوره دکتری، گروه حقوق، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: [3258376751@iau.ir](mailto:3258376751@iau.ir)

<sup>۲</sup> نویسنده مسئول، استادیار، گروه حقوق، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: [f.azadbakht@iau.ac.ir](mailto:f.azadbakht@iau.ac.ir)

<sup>۳</sup> استادیار، گروه حقوق، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: [f.amjadian@iau.ac.ir](mailto:f.amjadian@iau.ac.ir)

### چکیده

### اطلاعات مقاله

#### نوع مقاله:

مقاله پژوهشی،

#### تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

#### کلیدواژه‌ها:

نجات دریایی،

مسئولیت بین‌المللی

دولت‌ها، پناهندگان،

مدیترانه، اقیانوس هند

**هدف:** هدف اصلی این پژوهش، تبیین چارچوب حقوقی حاکم بر عملیات نجات دریایی پناهندگان و افراد در معرض خطر در دریاها بین‌المللی است. همچنین این مطالعه در پی آن است که مصادیق عینی نقض تعهدات از سوی دولت‌ها در دو منطقه بحرانی مدیترانه و اقیانوس هند را شناسایی و تحلیل کند. در این راستا، شرایط و مبانی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در صورت قصور، ترک فعل یا امتناع از اجرای عملیات نجات، مهم‌ترین پرسشی است که پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به آن است.

**روش پژوهش:** پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. گردآوری داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای صورت گرفته و منابع مورد استفاده شامل: اسناد بین‌المللی معتبر (از جمله کنوانسیون حقوق دریاها، کنوانسیون ایمنی جان در دریا و کنوانسیون جست‌وجو و نجات دریایی)، آرای دیوان‌های بین‌المللی، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی (مانند UNHCR و IMO) و همچنین تحلیل‌های حقوقی منتشر شده در مجلات تخصصی است.

**یافته‌ها:** یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که علی‌رغم تصریح صریح اسناد بین‌المللی بر لزوم امدادسانی فوری و بدون تبعیض به تمام افراد در معرض خطر در دریا، بسیاری از دولت‌ها به ویژه در مناطق مدیترانه و اقیانوس هند از اجرای کامل این تعهدات سر باز زده‌اند. اقدامات دولت‌ها شامل تأخیر عمدی در عملیات جست‌وجو و نجات، بازگرداندن قایق‌های حامل پناهندگان به آب‌های بین‌المللی یا کشورهای مبدأ، و اعمال محدودیت‌های گسترده بر فعالیت سازمان‌های غیردولتی امدادی بوده است. این سیاست‌ها نه تنها منجر به افزایش چشمگیر تلفات انسانی شده، بلکه نقض جدی حقوق بنیادین از جمله حق حیات، منع بازگرداندن اجباری و منع رفتار غیرانسانی را رقم زده است.

**نتیجه‌گیری:** پژوهش حاضر نتیجه می‌گیرد که دولت‌هایی که در انجام عملیات نجات دریایی پناهندگان قصور ورزیده یا از انجام آن امتناع کنند، بر اساس موازین حقوق بین‌الملل عرفی و معاهده‌ای، دارای مسئولیت بین‌المللی هستند. این مسئولیت شامل الزام به توقف اقدامات متخلفانه، تضمین عدم تکرار، و مهم‌تر از همه جبران کامل خسارات وارده به زیان‌دیدگان (از جمله خانواده قربانیان) می‌شود. بنابراین، جامعه بین‌المللی باید با نظارت مؤثرتر و سازوکارهای الزام‌آور، دولت‌های متخلف را پاسخگو کند.

**استناد:** ویسی، محمد حسین؛ آزادبخت، فرید؛ فرامرز، امجدیان.. (۱۴۰۴). مسئولیت دولت‌ها در قبال خسارات انسانی و حقوقی ناشی از نقض تعهدات نجات پناهندگان

دریایی: مطالعه تطبیقی بحران‌های مدیترانه و اقیانوس هند. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۸) ۰۴، ۱-۱۹.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2085253.1661>



© نویسنده.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2085253.1661>

ناشر: دانشگاه لرستان.

### مقدمه

بحران‌های مهاجرت دریایی در دهه‌های اخیر، به‌ویژه در مدیترانه و اقیانوس هند، به یکی از جدی‌ترین چالش‌های حقوقی و انسانی در عرصه بین‌المللی تبدیل شده است. افزایش شمار افرادی که در نتیجه جنگ، آزار، بی‌ثباتی سیاسی، فقر شدید یا آثار تغییرات اقلیمی ناگزیر به عبور از مسیرهای دریایی می‌شوند، سبب شده است که موضوع نجات و حمایت از پناهندگان دریایی در مرکز توجه حقوق بین‌الملل قرار گیرد. با وجود آنکه اسناد الزام‌آوری همچون کنوانسیون حقوق دریاها، کنوانسیون ایمنی جان در دریا، کنوانسیون بین‌المللی جست‌وجو و نجات و کنوانسیون ۱۹۵۱ پناهندگان بر تعهدات فوری و غیرقابل تعلیق دولت‌ها در نجات جان افراد در معرض خطر تأکید دارند، در عمل رفتار بسیاری از دولت‌ها با این تعهدات همخوان نیست. تأخیر یا امتناع از عملیات نجات، بازگرداندن قایق‌ها، جلوگیری از ورود افراد نجات‌یافته به بنادر امن، تحمیل مسئولیت‌های نجات به کشورهای ثالث و ایجاد محدودیت برای سازمان‌های امدادی از جمله مصادیقی است که پیامدهای انسانی گسترده‌ای به همراه داشته و پرسش‌های جدی درباره مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ایجاد کرده است. مسئله اصلی این پژوهش آن است که نقض تعهدات نجات دریایی چگونه موجب تحقق مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها می‌شود و دولت‌ها در برابر خسارات انسانی و حقوقی ناشی از این نقض‌ها تحت چه شرایطی ملزم به جبران، توقف رفتار متخلفانه و اصلاح رویه‌ها هستند. همچنین این پرسش مطرح می‌شود که ساختار متفاوت بحران‌های مدیترانه و اقیانوس هند چه تأثیری بر نوع و گستره این تعهدات و نحوه پاسخ‌گویی دولت‌ها دارد. بر همین اساس، پرسش اصلی تحقیق بررسی مبانی و الزامات مسئولیت دولت‌ها در صورت عدم انجام یا اجرای ناقص عملیات نجات دریایی است؛ در کنار آن، پرسش‌های فرعی دیگری همچون ماهیت تعهدات دولت‌ها، مصادیق نقض، آثار انسانی و حقوقی این نقض‌ها، سازوکارهای پاسخ‌گویی و تفاوت‌های ساختاری دو بحران مطرح می‌شوند. هدف اصلی تحقیق تبیین چارچوب حقوقی تعهدات نجات و تحلیل مبانی مسئولیت بین‌المللی دولت‌هاست و اهداف فرعی شامل شناسایی رفتارهای متخلفانه، بررسی پیامدهای انسانی و ارائه راهکارهای تقویت سازوکارهای نظارتی می‌شود. ضرورت انجام این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که تلفات انسانی بحران‌های دریایی رو به افزایش است و در عین حال، رفتار بسیاری از دولت‌ها نشان‌دهنده تضاد آشکار میان تعهدات و عملکرد واقعی است. افزون بر این، کمبود مطالعات تطبیقی جامع میان مدیترانه و اقیانوس هند، نیاز به پژوهشی که بتواند تصویر دقیق‌تری از مسئولیت دولت‌ها ارائه کند، برجسته می‌سازد. پیشینه موجود نشان می‌دهد که اگرچه پژوهش‌های معتبر داخلی و خارجی در زمینه تعهدات نجات دریایی، حقوق پناهندگان و مسئولیت دولت‌ها وجود دارد، اما اغلب این مطالعات تنها یکی از ابعاد موضوع را بررسی کرده‌اند و نگاه ترکیبی به سه حوزه حقوق دریاها، حقوق بشر و حقوق پناهندگان کمتر دیده می‌شود. همچنین پژوهش‌ها عمدتاً به بحران مدیترانه پرداخته‌اند و بحران اقیانوس هند کمتر مورد توجه قرار گرفته است. نوآوری پژوهش حاضر در تحلیل تطبیقی دو بحران، بررسی همزمان سه شاخه عمده حقوق بین‌الملل و ارائه چارچوبی نو برای ارزیابی مسئولیت دولت‌ها در قبال خسارات انسانی ناشی از نقض تعهدات نجات دریایی است.

### چارچوب حقوقی تعهدات دولت‌ها در نجات پناهندگان دریایی

مسئله نجات دریایی پناهندگان یکی از بنیادی‌ترین موضوعات حقوق بین‌الملل بشر دوستانه و حقوق دریاها محسوب می‌شود. بحران‌های مدیترانه و اقیانوس هند نمونه‌هایی بارز از چالش‌های اجرایی این تعهدات هستند که با توجه به تراکم مهاجران، تنوع ملیت‌ها و پراکندگی جغرافیایی، پیچیدگی‌های ویژه‌ای پیدا کرده‌اند. بررسی این بحران‌ها نشان می‌دهد که تعهد دولت‌ها به نجات افراد در معرض خطر، نه تنها از منظر انسانی بلکه از منظر حقوقی نیز واجد اهمیت حیاتی است و نقض آن می‌تواند پیامدهای جدی حقوقی و اخلاقی به همراه داشته باشد. چارچوب حقوقی این تعهدات بر پایه سه محور اصلی شکل گرفته است: قوانین بین‌المللی دریاها، کنوانسیون‌های مرتبط با نجات دریایی، و تعهدات عرفی بین‌المللی که با رویه قضایی تکمیل می‌شود.

## تعهدات ناشی از حقوق دریاها

### الف) کنوانسیون ملل متحد حقوق دریاها

کنوانسیون ملل متحد حقوق دریاها<sup>۱</sup> مصوب ۱۹۸۲، چارچوب الزام‌آور اصلی برای حکمرانی فعالیت‌های دریایی را ارائه می‌دهد. ماده ۹۸ این کنوانسیون به صراحت دو تعهد اساسی را مقرر می‌دارد: نخست، تعهد هر دولت برای الزام کشتی‌های تحت پرچم خود به ارائه کمک به هر شخصی که در دریا در معرض خطر نابودی یافت می‌شود، و دوم، تعهد دول ساحلی به ایجاد و نگهداری یک سرویس کارآمد جستجو و نجات. این تعهد، که ریشه در عرف دیرینه دریانوردی دارد، جهانی و فارغ از وضعیت حقوقی یا ملیت افراد است و پایه حقوقی اولیه برای تمام عملیات نجات در دریا محسوب می‌شود (طلایی، ۱۳۹۸، ص ۲۱۵). با این حال، تحولات بعدی نشان داد که این چارچوب حقوقی کلاسیک به تنهایی برای تضمین امنیت انسانی در فضای پیچیده مهاجرت دریایی معاصر کافی نیست. اجرای تعهدات نجات در عمل، اغلب در تقابل با سیاست‌های کنترل مهاجرت دولتها قرار گرفته است. رویه قضایی بین‌المللی، به ویژه دیوان اروپایی حقوق بشر، نقش مهمی در تفسیر و تحکیم این تعهدات در پرتو حقوق بشر ایفا کرده است. رأی تاریخی این دیوان در پرونده **هیرسی جاما و دیگران علیه ایتالیا** (۲۰۱۲) نقطه عطفی محسوب می‌شود. در این پرونده، دیوان حکم داد که بازگرداندن متقاضیان پناهندگی به لیبی توسط مقامات ایتالیایی - عملی که تحت عنوان «پس‌زدن»<sup>۲</sup> شناخته می‌شود - بدون بررسی فردی وضعیت آنها، نقض ماده ۳ (منع شکنجه) و پروتکل ۴ (منع اخراج دسته‌جمعی) کنوانسیون اروپایی حقوق بشر بوده است. دیوان تأکید کرد که صلاحیت یک دولت و در نتیجه مسئولیت‌پذیری آن در قبال حقوق بشر، هنگامی که افراد تحت کنترل مؤثر مأموران آن دولت قرار می‌گیرند (حتی در آب‌های بین‌المللی) جاری می‌شود (European Court of Human Rights, 2012, p. 40, para. 138).

این حکم، اصل منع بازگرداندن<sup>۳</sup> را به عنوان یک سد محکم در برابر سیاست‌های مرزی صرفاً بازدارنده تثبیت کرد. برای اجتناب از تعهدات مستقیم حقوق بشری شناسایی شده در رویه قضایی، بسیاری از دولتها و نهادهای فراملی مانند اتحادیه اروپا، به استراتژی «برون‌سپاری» کنترل مرزهای خود به کشورهای ثالث همسایه روی آورده‌اند. این استراتژی شامل تأمین مالی، آموزش و تجهیز نیروهای مرزی کشورهای دیگر (مانند لیبی) برای جلوگیری از حرکت مهاجران به سمت قلمرو اروپا است. همانطور که **لیلیانا بایالویچ** تحلیل می‌کند، این کار نه تنها مرزهای فیزیکی، بلکه مسئولیت‌های حقوقی و سیاسی را نیز به بیرون از فضای قضایی اتحادیه اروپا منتقل می‌کند (Bialasiewicz, 2012, p. 250). پیامد این سیاست، ایجاد آنچه **آن پیننبرگ** آن را شرایطی برای شکل‌گیری «هیرسی ۲،۰» می‌نامد، بوده است: وضعیتی که در آن مهاجران توسط نهادهای کشور ثالث (مانند گارد ساحلی لیبی) «بازکشیده»<sup>۴</sup> و به مراکز بازداشتی غیرقانونی و شرایطی دهشت‌بار بازگردانده می‌شوند، بدون آنکه راهی برای دسترسی مؤثر به حمایت بین‌المللی داشته باشند (Pijnenburg, 2018, p. 320).

در واکنش به خلاء نجات ایجاد شده توسط سیاست‌های دولتی، سازمان‌های غیردولتی بشردوستانه<sup>۵</sup> وارد عمل شدند. با این حال، فعالیت آنها در بسیاری از موارد با کمپین‌های نظام‌مند «جنایی‌سازی» مواجه شده است. **اوژنیو کوسومانو و فدریکا بل** در تحلیل خود از رسانه‌های ایتالیایی نشان می‌دهند که چگونه این سازمان‌ها به طور سیستماتیک با برچسب‌های «همدست

<sup>1</sup> UNCLOS

<sup>2</sup> push-back

<sup>3</sup> non-refoulement

<sup>4</sup> pulled-back

<sup>5</sup> NGOs

قاجاقچیان» یا «تاکسی دریا» تخریب شده‌اند، استراتژی‌ای که هدفش تضعیف مشروعیت عمومی آنها و توجیه محدودیت‌های قانونی علیه عملیات نجات مستقل است (Cusumano & Bell, 2021, p. 290). این جنایی‌سازی همبستگی، بخشی جدایی‌ناپذیر از تبدیل دریای مدیترانه به یک «منظره حبابه دریامحور»<sup>۱</sup> است. موریس اشتیرل این مفهوم را برای توصیف پهنه آبی وسیعی به کار می‌برد که در آن بدن مهاجران در دایره‌ای از خطر مداوم در دریا، بازداشت در سواحل و بازگرداندن اجباری اسیر شده است. در این فضا، خود دریا به ابزاری برای کنترل و حبس جمعیت‌های نامطلوب تبدیل می‌شود (Stierl, 2021, p. 5). در مواجهه با این نظارت و کنترل دولتی فزاینده، کنشگران جامعه مدنی و محققان تاکتیک‌های نوینی از مقاومت و مستندسازی را توسعه داده‌اند. چارلز هلر، لورنزو پتزانو و موریس اشتیرل این اقدامات را «حس‌آمیزی نافرمان» می‌نامند: استفاده از فن‌آوری‌هایی مانند ردیابی ماهواره‌ای کشتی‌ها، نقشه‌برداری از مسیرهای مرگ‌بار و افشای اسناد محرمانه برای زیر نظر گرفتن ناظران و پاسخگو نگه داشتن دولت‌ها. این اقدامات، مرز دریا را از یک خط انفعالی به یک عرصه فعال مبارزه سیاسی بازتعریف می‌کند (Heller, Pezzani, & Stierl, 2017, p. 7). با این حال، چالش بنیادین باقی می‌ماند: تضمین حق نجات به عنوان پیش‌شرط تحقق دیگر حقوق. همانطور که ساری ترویسانات استدلال می‌کند، از تارنمای تعهدات بین‌المللی موجود می‌توان حقی «سازه‌یافته» برای نجات شدن در دریا استنباط کرد، حقی که لازمه عملی بهره‌مندی از حقوقی مانند درخواست پناهندگی است (Trevisanut, 2014, p. 10). آینده امنیت انسانی در دریا منوط به پذیرش این حق و اولویت قائل شدن برای نجات جان انسان‌ها بر منطق حصرگرایانه کنترل مرزها است.

### ب) کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا

کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا<sup>۲</sup> مصوب ۱۹۷۴، به عنوان جامع‌ترین و مهم‌ترین معاهده بین‌المللی در زمینه ایمنی کشتی‌های بازرگانی شناخته می‌شود. در حالی که کنوانسیون حقوق دریاها<sup>۳</sup> چارچوب کلی حقوقی و تعهدات دولتی را تعیین می‌کند، کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا با جزئیات فنی و عملیاتی بالا، مکمل ضروری آن محسوب شده و استانداردهای حداقلی برای ساخت، تجهیز و بهره‌برداری ایمن از کشتی‌ها را مقرر می‌دارد. این کنوانسیون دولت‌های عضو را ملزم می‌کند تا اطمینان حاصل کنند کشتی‌های تحت پرچم آن‌ها، ملحقات فنی و تجهیزات ایمنی لازم (از قبیل قایق‌های نجات، وسایل ارتباطی و اعلام خطر) را مطابق با مقررات دقیق کنوانسیون دارا باشند. بنابراین، کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا ابزار اجرایی کردن تعهد کلی نجات مندرج در ماده ۹۸ کنوانسیون حقوق دریاها است و آن را به الزاماتی مشخص و قابل بازرسی تبدیل می‌کند (نجفی‌اسفاد، ۱۳۹۸، ص ۲۰۱).

توسعه مهم در چارچوب کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا، با اصلاحات مصوب سال ۲۰۰۴ و الحاق فصل جدید «مقررات مربوط به اقدامات هماهنگی برای جستجو و نجات افراد در دریا» صورت گرفت. این اصلاحات پاسخی بود به چالش‌های عملی در عملیات نجات مهاجران و پناهجویان. مطابق مقرره V/33.1، دولتی که مسئولیت هماهنگی منطقه جستجو و نجات را بر عهده دارد، موظف است «محل امن»<sup>۴</sup> برای بازماندگان نجات‌یافته فراهم کند. مفهوم «محل امن» فراتر از یک نقطه جغرافیایی است و

<sup>1</sup> carceral seascape

<sup>2</sup> SOLAS

<sup>3</sup> UNCLOS

<sup>4</sup> place of safety

طبق رهنمودهای سازمان بین‌المللی دریانوردی<sup>۱</sup>، مکانی است که نجات‌یافتگان در آن از خطر جانی رهایی یابند، نیازهای اولیه انسانی آنان تأمین شود و امکان ارزیابی وضعیت حقوقی و درخواست پناهندگی برای متقاضیان فراهم گردد. این اصلاح به‌وضوح نشان‌دهنده تلاقی حقوق دریایی با حقوق بشر و حقوق پناهندگان است و تأکید می‌کند که عملیات نجات با پیاده‌سازی افراد در نخستین ساحل ممکن به پایان نمی‌رسد، بلکه دولتها مسئولیت تضمین امنیت و حقوق بنیادین آنان را پس از نجات نیز بر عهده دارند. (Frelick, Kysel, & Podkul, 2016, p. 205)

علیرغم وضوح تعهدات در کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا، اجرای مؤثر آن در عمل، به ویژه در مناطق بحرانی مانند مدیترانه، با موانع سیاسی شدیدی روبرو شده است. دولتها غالباً با تفسیری محدودکننده از مفهوم «محل امن» یا با توسل به اولویت‌های حاکمیتی کنترل مرزها، از پذیرش نجات‌یافتگان در بنادر خود خودداری می‌کنند. این امر منجر به وضعیت‌های بحرانی «دریانشینی» می‌شود، جایی که کشتی‌های نجات غیردولتی یا تجاری، با وجود انجام وظیفه بشردوستانه خود، هفته‌ها در دریا سرگردان می‌مانند تا دولتی اجازه پهلوگیری بدهد. این بحران‌ها نشان می‌دهد که چگونه ابزارهای حقوقی مانند کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا می‌توانند در میدان سیاست‌ورزی مهاجرتی خنثی یا تحریف شوند. سیاست‌هایی که عملیات نجات مستقل را جنایی می‌کنند یا با کشورهای ثالث (مانند لیبی) برای «بازکشیدن» مهاجران همکاری می‌کنند، در واقع تلاش دارند تا از ایجاد موقعیت‌هایی که تعهد به ارائه «محل امن» را الزام‌آور می‌سازد، پیش‌گیری کنند. این شکاف بین حرف قانون و عمل سیاست، نیاز مبرم به مکانیسم‌های نظارتی قوی‌تر و مسئولیت‌پذیری دولتها در قبال تعهدات بین‌المللی خود را آشکار می‌سازد. (Pijnenburg, 2018, p. 210).

### ج) کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی

کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی مصوب ۱۹۷۹، سند تخصصی‌ای است که مکمل الزامات کلی کنوانسیون حقوق دریاهای و کنوانسیون کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان در دریا محسوب می‌شود. هدف اصلی آن، ایجاد یک «سامانه جهانی هماهنگ» برای عملیات جستجو و نجات است تا اطمینان حاصل شود که هر فردی که در دریا نیاز به کمک دارد، بدون در نظر گرفتن موقعیت جغرافیایی‌اش، بتواند به سرعت از آن بهره‌مند شود. هسته مرکزی این کنوانسیون، تقسیم‌بندی تمامی آب‌های بین‌المللی به «مناطق جستجو و نجات»<sup>۲</sup> و تعیین یک دولت مسئول برای هماهنگی عملیات در هر منطقه است. این تقسیم‌کار، مبتنی بر فلسفه‌ای است که طبق آن، «هیچ نقطه‌ای از دریا نباید فاقد پوشش امدادی باشد» و مسئولیت‌پذیری دولتی باید جایگزین بی‌تفاوتی یا وضعیت آنارشیک شود (نجفی‌اسفاد، ۱۳۹۸، ص ۲۰۸). این چارچوب، تجسم عینی اصل همبستگی جهانی در حقوق دریاهاست و تلاش می‌کند تا حاکمیت دولتی را در جهت مسئولیت‌پذیری برای نجات جان‌ها هدایت کند. همانطور که **ایروین مان** استدلال می‌کند، سامانه کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی درصدد است تا یک «نظم عمومی بشردوستانه» را در پهنه‌های فراتر از حاکمیت ملی ایجاد کند، جایی که تعهد به نجات، بر ادعاهای انحصاری حاکمیتی اولویت می‌یابد. (Mann, 2017, p. 158). همان‌طور که **تانجه آلبرتس** خاطر نشان می‌سازد، این سامانه همیشه صحنه تنش بین منطق بشردوستانه نجات و منطق حاکمیتی کنترل است، زیرا دولتها در نحوه تفسیر و اجرای مسئولیت خود در مناطق SAR اختیار دارند. (Aalberts, 2014, p. 455). با وجود چارچوب روشن کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی، کارآمدی آن در عمل به طور جدی تحت تأثیر موانع سیاسی و اولویت‌های امنیت مرزی دولتها قرار گرفته است. نمونه بارز این امر، دریای مدیترانه است،

<sup>1</sup> IMO

<sup>2</sup> SRR

جایی که سامانه کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی اروپایی اغلب به جای تسهیل نجات، در خدمت منطبق کنترل مهاجرت قرار گرفته است. **موریس اشتیرل** با مفهوم پردازی مدیترانه به عنوان یک «منظره حباسه دریامحور»، نشان می‌دهد که چگونه فضاهای دریایی تحت پوشش کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی می‌توانند به عرصه‌ای برای نظارت، بازداری و حبس سیار جمعیت‌های نامطلوب تبدیل شوند. (Stierl, 2021, p. 3) در این فضا، هماهنگی مؤثر که روح کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی است، قربانی تلاش دولتها برای اجتناب از تعهدات پس از نجات می‌شود. دولتها با توسل به استراتژی‌های «تجهیز ملی‌گرایانه» مرزها، بدن مهاجر را به عنوان تهدیدی برای تمامیت بدن سیاسی ملت بازنمایی می‌کنند و همین امر توجیه‌گر سیاست‌های محدودکننده‌ای می‌شود که دسترسی به بندر امن را برای کشتی‌های نجات‌یابنده غیرممکن می‌سازد (Adam & Hess, 2023, p. 12). این امر منجر به نقض آشکار روح و هدف کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی می‌گردد. همانطور که **بیل فرلک، ایان کایسل و جنیفر پادکول** اشاره می‌کنند، «برون‌سپاری» کنترل مرزها به کشورهای ثالثی که خود فاقد ظرفیت یا تمایل برای اجرای استانداردهای مناسب کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی هستند، عملاً باعث می‌شود مناطق تحت مسئولیت آن‌ها به «مناطق خاکستری» بدون حفاظت مؤثر تبدیل شود (Frelick, Kysel, & Podkul, 2016, p. 198). در نتیجه، شکاف عمیقی بین آرمان همکاری بین‌المللی مندرج در کنوانسیون بین‌المللی جستجو و نجات دریایی و واقعیت سیاست‌گذاری‌های ملی‌گرایانه و انفعال عمدی در برخی مناطق بحرانی جهان به وجود آمده است.

### د) عرف بین‌المللی

عرف بین‌المللی ریشه در سنت‌های دیرینه دریانوردی و اصول اخلاقی بشردوستانه دارد، از دو عنصر اساسی تشکیل شده است: رویه عمومی و مستمر دولتها (عمل مادی) و اعتقاد حقوقی به الزام‌آور بودن آن (عنصر روانی). رویه گسترده دولتها در مشارکت در عملیات نجات بین‌المللی و صدور قوانین داخلی مطابق با این تعهد، همراه با اظهارات رسمی در مجامع بین‌المللی، شکل‌گیری این عرف را تأیید می‌کند. محتوای این تعهد عرفی جامع است و نه تنها **ارائه کمک فوری**، بلکه **جلوگیری از بازگرداندن افراد** به مناطقی که جان یا آزادی‌شان در آنجا تهدید می‌شود را در بر می‌گیرد. این اصل، به ویژه در پرتو حقوق بین‌الملل بشر دوستانه و حقوق بشر، تقویت شده و نجات را از یک عمل داوطلبانه به یک **تکلیف حقوقی غیرقابل طفره** تبدیل کرده است. همانطور که **مارتن هایجر** در تحلیل پرونده هیرسی استدلال می‌کند، کنش دولتی که منجر به قرار دادن افراد در شرایط خطر جانی شود - خواه از طریق عمل مثبت بازگرداندن یا از طریق خودداری از نجات - می‌تواند نقض تعهدات بین‌المللی تلقی شود (Heijer, 2013, p. 280). این تعهد عرفی، دولتها را ملزم می‌سازد تا حتی در غیاب یک معاهده خاص، **ساختارهای اجرایی و لجستیکی** لازم برای پاسخگویی مؤثر به وضعیت‌های اضطراری دریایی را فراهم آورند و با دیگر دولتها و بازیگران ذی‌ربط همکاری کنند. (Miltner, 2010, p. 165)

اجرای این تعهدات عرفی در صحنه عمل، همواره در تنشی آشکار با ادعاهای حاکمیت ملی و سیاست‌های کنترل مرز قرار دارد. **نقش نظارتی نهادهای قضایی و شبه قضایی بین‌المللی** در این زمینه حیاتی است، زیرا به تفسیر، تحکیم و الزام‌آور کردن این قواعد عرفی می‌پردازند. رأی دیوان اروپایی حقوق بشر در پرونده **هیرسی جاما و دیگران علیه ایتالیا** (۲۰۱۲) یک سند محوری است. دیوان با استناد به کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، حکم داد که بازگرداندن متقاضیان پناهندگی به لیبی توسط گارد ساحلی ایتالیا، بدون ارزیابی فردی وضعیت آنان، نقض اصل منع شکنجه و رفتار غیرانسانی (ماده ۳) و ممنوعیت اخراج دسته‌جمعی

(پروتکل ۴) بوده است (European Court of Human Rights, 2012, p. 40). این حکم به وضوح نشان داد که صلاحیت و در نتیجه مسئولیت حقوق بشری یک دولت می‌تواند فراتر از مرزهای سرزمینی آن اعمال شود، زمانی که افراد تحت کنترل مؤثر مأموران آن دولت قرار گیرند. این رویه قضایی، سنگ بنایی برای مسئولیت‌پذیری دولت‌ها در دریا ایجاد کرد. با این حال، دولت‌ها برای فرار از این مسئولیت، به استراتژی‌های پیچیده‌ای مانند «برون‌سپاری کنترل مرزها» متوسل شده‌اند. **تانجه آلبرتس** نشان می‌دهد که چگونه حاکمیت در دریا می‌تواند نه برای نجات، بلکه برای اجتناب از مسئولیت و «خارج کردن» مهاجران از حیطه تعهدات حقوق بشری اعمال شود (Aalberts, 2014, p. 462). این امر منجر به ایجاد «فضاهای کشنده» عمدی می‌شود که در آن، افزایش خطر مرگ به عنوان یک ابزار بازدارنده در نظر گرفته می‌شود (Carling, 2007, p. 339). **هس و آدام** نیز با تحلیل «تجهیز ملی‌گرایی» در مرزهای اروپا، نشان می‌دهند که چگونه بدن مهاجر به عنوان یک تهدید برای بدن سیاسی ملت بازنمایی می‌شود تا اقدامات استثنایی و کناره‌گیری از تعهدات بشردوستانه توجیه شود (Adam & Hess, 2023, p. 12). در این چارچوب، حتی **عمل نجات توسط سازمان‌های غیردولتی نیز ممکن است «جنایی‌سازی» شود** تا مانعی برای فرار دولت‌ها از مسئولیت ایجاد نکند (Cusumano & Bell, 2021, p. 290). بنابراین، تعهد عرفی نجات در میدانی پیچیده عمل می‌کند که در آن، تفسیرهای قضایی مترقی، با مقاومت سیاسی و بازتعریف استراتژیک مرزها و مسئولیت‌ها توسط دولت‌ها مواجه می‌شود.

### تعهدات ناشی از حقوق بشر بین‌الملل

فراتر از چارچوب تخصصی حقوق دریاها، حقوق بشر بین‌الملل مجموعه‌ای الزام‌آور و جهان‌شمول از تعهدات را بر دولت‌ها تحمیل می‌کند که در بستر عملیات‌های دریایی نیز به قوت خود باقی است. این قواعد که عمدتاً ماهیتی آمره دارند، در تعامل و تقویت مقررات کنوانسیون‌های دریایی عمل می‌کنند و دولت‌ها را ملزم می‌سازند تا کرامت ذاتی و حقوق بنیادین هر فرد را صرف نظر از وضعیت اقامتی یا مکانی که تحت کنترل مؤثر آن دولت است، رعایت کنند. نادیده گرفتن این تعهدات در جریان عملیات نجات یا بازگرداندن، مسئولیت بین‌المللی دولت را به دنبال داشته و می‌تواند به عنوان نقض تعهدات بین‌المللی مورد پیگرد قرار گیرد (Mann, 2017, p. 204).

#### الف) حق حیات: تعهد مثبت به حمایت و پیشگیری

حق حیات به عنوان سلب‌ناپذیرترین حق بشری، در اسنادی چون میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (ماده ۶) تضمین شده است. این حق تنها منع دولت از سلب خودسرانه حیات نیست، بلکه تعهد مثبت به اتخاذ اقدامات لازم برای حفظ زندگی افراد را نیز در بر می‌گیرد. این تعهد هنگامی فعال می‌شود که مقامات دولتی از موقعیتی آگاه باشند که در آن جان افراد در خطر قریب‌الوقوع است و توانایی اقدام برای دفع آن خطر را داشته باشند (Heijer, 2013, p. 275). در زمینه دریایی، این به معنای تعهد به پاسخ فوری و مؤثر به درخواست‌های کمک، اجتناب از تأخیر غیرضروری در نجات و خودداری از هر اقدامی است که عمداً یا از روی غفلت، افراد را در معرض خطر مرگ قرار دهد. رأی تاریخی دیوان اروپایی حقوق بشر در پرونده هیرسی جاما این اصل را به وضوح تثبیت کرد. دیوان حکم داد که بازگرداندن متقاضیان پناهندگی به لیبی توسط مقامات ایتالیایی، بدون ارزیابی فردی خطرات پیش‌روی آنان، نقض ماده ۲ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (حق حیات) محسوب می‌شود، چرا که آنان را در معرض خطر واقعی رفتار غیرانسانی و شکنجه در لیبی قرار داد (European Court of Human Rights, 2012, p. 40, para. 138). این تعهد به کنترل مؤثر گره خورده است؛ به محض اینکه افراد (حتی در آب‌های بین‌المللی) تحت کنترل مأموران یک دولت قرار گیرند، تکلیف حمایت از حق حیات آنان برای آن دولت الزامی می‌شود (مقامی و صابری، ۱۳۹۸، ص ۴۵).

## ب) اصل منع بازگرداندن<sup>۱</sup>

اصل منع بازگرداندن سنگ بنای نظام بین‌المللی حمایت از پناهندگان و بخشی جدایی‌ناپذیر از حقوق بین‌الملل عرفی است. این اصل دولتها را از بازگرداندن (اعم از اخراج، استرداد یا رد مرزی) هر فردی به قلمرویی که در آنجا بیموجهی از مواجهه با شکنجه، آزار، پیگرد یا تهدید جانی وجود دارد، منع می‌کند. دامنه شمول این اصل تنها محدود به مرزهای سرزمینی نبوده و در عملیات دریایی نیز به طور کامل جاری است (Trevisanut, 2008, p. 225). دیوان اروپایی حقوق بشر در همان پرونده هیرسی جاما حکم داد که اصل مذکور حتی در مورد عملیاتی که در دریا و خارج از قلمرو یک دولت عضو اتفاق می‌افتد نیز اعمال می‌شود. بازگرداندن جمعی مهاجران به لیبی، بدون فراهم آوردن کوچک‌ترین فرصتی برای بررسی وضعیت فردی و درخواست پناهندگی، نقض آشکار این اصل تشخیص داده شد. این رویه قضایی نشان می‌دهد که دولتها نمی‌توانند با استناد به فقدان قلمرو سرزمینی، خود را از این تعهد مطلق مبرا بدانند. نقض این اصل در عمل اغلب در قالب سیاست‌های پس‌زنش دریایی رخ می‌دهد. برای نمونه، همکاری برخی کشورهای اروپایی با گارد ساحلی لیبی برای «بازکشیدن» قایق‌ها به سواحل لیبی، مصداق بارزی از بازگرداندن غیرقانونی به کشوری است که مهاجران در آن با خطر بازداشت خودسرانه، شکنجه و قاچاق مواجهند (Klein, 2014, p. 162). چنین اقداماتی مسئولیت بین‌المللی دولت عامل یا حامی را برمی‌انگیزد.

## ج) ممنوعیت اخراج دسته‌جمعی: ضرورت ارزیابی فردی

ممنوعیت اخراج دسته‌جمعی که در پروتکل چهارم کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و دیگر اسناد تصریح شده است، مکمل اصل منع بازگرداندن است. این قاعده تأکید می‌کند که تصمیم‌اتخاذ شده در مورد اخراج یا بازگرداندن باید مبتنی بر بررسی منصفانه و فردی هر پرونده باشد. رویه قضایی تأکید دارد که ماهیت گروهی یک عملیات (مانند انتقال یک گروه از افراد با قایق) به هیچ وجه جایگزین ارزیابی شخصی شرایط و ادعاهای هر فرد نمی‌شود (Pijnenburg, 2018, p. 410). در بحران مهاجرت دریایی، سیاست‌هایی که دسترسی به رویه‌های پناهندگی را مسدود می‌کنند، مانند ممانعت سیستماتیک از پهلوگیری کشتی‌های نجات یا انعقاد توافق‌نامه‌هایی برای اعتراض‌ناپذیری بازگرداندن‌ها، ذاتاً ناقض این ممنوعیت هستند. این اقدامات مهاجران را به مثابه یک «جمعیت یک‌دست» و فاقد حقوق فردی تلقی می‌کنند. جنایی‌سازی سازمان‌های امدادی که در دریا عمل می‌کنند نیز بخشی از همین استراتژی برای حذف شاهدان مستقل و ایجاد فضایی است که در آن بازگرداندن‌های جمعی و بدون بررسی میسر شود (Cusumano & Bell, 2021, p. 295).

## مسئولیت بین‌المللی دولتها در صورت نقض تعهدات

حقوق بین‌الملل مسئولیت دولت را در پی نقض تعهدات بین‌المللی خود، اعم از قراردادی یا عرفی، به رسمیت می‌شناسد. این چارچوب که توسط طرح مواد مسئولیت دولت برای اعمال متخلفانه بین‌المللی (۲۰۰۱) کمیسیون حقوق بین‌الملل تدوین شده است، هنگامی فعال می‌شود که رفتاری (اقدام یا ترک فعل) قابل انتساب به دولت، ناقض تعهدی بین‌المللی بوده و خسارتی را سبب شده باشد. در حوزه نجات دریایی، این مسئولیت از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است، زیرا نقض تعهدات غالباً مستقیماً به از دست رفتن جان انسان‌ها و پایمال شدن حقوق بنیادین بشری منجر می‌گردد (طلایی، ۱۳۹۸، ص ۵۶)

<sup>1</sup> Non-Refoulement

مسئولیت دولت منوط به وجود تعهدی الزام‌آور است که می‌تواند سرچشمه قراردادی (مانند، کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد حقوق دریاها، کنوانسیون بین‌المللی ایمنی جان انسان‌ها در دریا، کنوانسیون بین‌المللی جست‌وجو و نجات دریایی یا کنوانسیون حقوق بشر)

یا عرفی داشته باشد. برای نمونه، تعهد به هماهنگی در عملیات جست‌وجو و نجات طبق کنوانسیون بین‌المللی جست‌وجو و نجات دریایی، یک تعهد قراردادی مشخص برای دولت‌های عضو ایجاد می‌کند (نجفی‌اسفاد، ۱۳۹۸، ص ۲۱۰) نقض زمانی محقق می‌شود که عملکرد دولت با آنچه تعهد بین‌المللی اقتضا می‌کند، مطابقت نداشته باشد. این می‌تواند به صورت یک اقدام مثبت (مانند انجام عملیات «پس‌زدن» یا «بازکشیدن» کشتی‌های حامل پناهجویان) یا یک ترک فعل (مانند نادیده گرفتن عمدی تماس‌های اضطراری یا تأخیر غیرموجه در آغاز عملیات نجات) باشد. (Papastavridis, 2013, p. 178) طبق حقوق بین‌الملل، اعمال تمام ارگان‌های دولت (قوه مجریه، مقننه، قضائیه) و همچنین اشخاص یا نهادهایی که در موقعیت اعمال اختیارات حکومتی عمل می‌کنند، به دولت منتسب می‌شود. این امر شامل اقدامات نیروهای مسلح، گارد ساحلی و حتی نیروهای نیابتی یا شرکای ثالث می‌شود که تحت دستور، هدایت یا کنترل مؤثر دولت عمل می‌کنند. برای مثال، بازگرداندن مهاجران به لیبی توسط گارد ساحلی این کشور، در صورتی که تحت حمایت مالی، آموزش و عملیاتی یک دولت اروپایی انجام شود، ممکن است به آن دولت اروپایی نیز منتسب گردد. (Giuffre, 2013, p. 41) خسارت می‌تواند مادی (مانند مرگ، آسیب جسمی) یا معنوی (نقض حقوقی چون حق حیات، ممنوعیت شکنجه) باشد. در بافت نجات دریایی، رابطه سببی بین ترک فعل دولت (مانند عدم پاسخ به تماس اضطراری) و ورود خسارت (غرق شدن افراد) برای تحقق مسئولیت باید اثبات شود. (Heijer, 2013, p. 284)

دولت‌ها برای اجتناب از مسئولیت مستقیم، به استراتژی‌های پیچیده‌ای متوسل شده‌اند. یک راهکار کلیدی، نبرون‌سپاری کنترل مرزها «به کشورهای ثالث است. همانطور که لیبیا با لایحه‌های پناهندگی نشان می‌دهد، همکاری اتحادیه اروپا با لیبی در حوزه مهاجرت، تلاشی برای خارج ساختن عملیات مرزی از حیطه نظارت حقوقی و مسئولیت‌پذیری مستقیم نهادهای اروپایی است (Bialasiewicz, 2012, p. 245). نتیجه این سیاست، ایجاد وضعیتی است که آن پینبرگ از آن به عنوان «هیرسی ۲۰» یاد می‌کند، جایی که بازگرداندن‌ها توسط نهادهای دولتی ثالث (مانند گارد ساحلی لیبی) صورت می‌گیرد و احراز انتساب مستقیم را برای قربانیان دشوارتر می‌سازد. (Pijnenburg, 2018, p. 415)

راه دیگر، «جنایی‌سازی عمل نجات» توسط نهادهای غیردولتی است. کوسومانو و بل با تحلیل گفتمان رسانه‌ای در ایتالیا ثابت می‌کنند که چگونه برجسب‌زنی به سازمان‌های نجات به عنوان «همدست قاچاقچیان»، بستر سیاسی و اجتماعی لازم برای محدود کردن فعالیت آنان و در نتیجه کاهش «موقعیت‌های مسئولیت‌زا» برای دولت را فراهم می‌آورد (Cusumano & Bell, 2021, p. 292). این فرآیند بخشی از تبدیل دریای مدیترانه به یک «منظره حبابه دریامحور» است، چارچوبی که موریس اشتیرل برای توصیف پهنه آبی به کار می‌برد که در آن، مهاجران نه در زندان‌های سنتی، بلکه در چرخه‌ای از بازداشت در دریا، بازگرداندن و حبس در سواحل ثالث به دام افتاده‌اند. (Stierl, 2021, p. 3)

طبق چارچوب مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، نقض تعهدات مرتبط با نجات دریایی، تعهدات ثانویه‌ای را برای دولت متخلف ایجاد می‌کند که هدف اصلی آن **جبران کامل** وضعیت ناشی از تخلف بین‌المللی است. این جبران می‌تواند اشکال متنوعی به خود بگیرد: **اعاده به وضع سابق**، مانند پایان بخشیدن به بازداشت غیرقانونی یا ترخیص افراد از شرایط خطرناک (همانطور که در پرونده‌ی هیرسی جاما و دیگران علیه ایتالیا مورد تأکید قرار گرفت)؛ **پرداخت غرامت مالی** برای جبران هرگونه آسیب مادی و معنوی وارده به قربانیان (Miltner, 2010, p. 170)؛ ارائه **رضایت** از طریق یک رسم تشریفاتی مانند عذرخواهی رسمی یا

شناسایی عمومی نقض صورت گرفته؛ و در نهایت، **تضمین عدم تکرار** که مستلزم اتخاذ تدابیر عملی و ساختاری مانند بازنگری در پروتکل های عملیاتی نیروهای مرزی، تقویت مکانیسم های نظارتی مستقل، و آموزش مأموران بر پایه استانداردهای حقوق بشر است تا از وقوع مجدد تخلف جلوگیری شود. (Pijnenburg, 2018, p. 420; Stierl, 2021, p. 8). دولت، در موارد شدید، مسئولیت کیفری فردی مأموران یا فرماندهان نیز می تواند مطرح شود، به ویژه اگر رفتار آنان مصداق جنایت بین المللی مانند قتل عمد یا رفتار غیرانسانی باشد (Miltner, 2010, p. 170). در نهایت، تقابل بین مسئولیت حقوقی و سیاست های مهاجرتی را می توان در سطح اجرای روزمره مرزها نیز مشاهده کرد. کارلوس باشیلر لویز در مطالعه انسان شناختی خود بر روی کشتی های گشتزنی Frontex نشان می دهد که چگونه مأموران مرزی در دریا، در میدان تنش بین دستورالعمل های حقوق بشری و فشارهای سیاسی برای «کنترل مرز»، به تفسیرها و روال های عملی خاصی متوسل می شوند که گاه حقوق مهاجران را تحت الشعاع قرار می دهد (Bachiller López, 2023, p. 10). این مشاهده، اهمیت نظارت مستمر و تقویت فرهنگ حقوق بشری در سطح عملیاتی را به عنوان شرط لازم برای تحقق واقعی مسئولیت پذیری بین المللی نشان می دهد.

### نتیجه گیری

مطالعات و اسناد بین المللی نشان می دهند که مسئولیت بین المللی دولت ها در حوزه نجات دریایی و حمایت از پناهجویان، یک الزام حقوقی و اخلاقی حیاتی است. نقض تعهدات، اعم از ترک فعل یا اقدام مستقیم، نه تنها منجر به تلفات انسانی می شود بلکه با اصول بنیادین حقوق بشر، مانند حق حیات و اصل عدم اعاده قهری، در تضاد است. بررسی موارد عملی مانند **push-back** و **pull-back** در دریای مدیترانه، نشان می دهد که کوتاهی دولت ها در ارائه کمک فوری یا مانع تراشی علیه فعالیت های سازمان های نجات غیر دولتی، مصداق روشن نقض تعهدات بین المللی و ایجاد مسئولیت حقوقی است. مسئولیت بین المللی دولت ها، تنها محدود به جبران خسارت مالی نیست، بلکه شامل تضمین عدم تکرار نقض، اصلاح قوانین داخلی، حفاظت از مأموران و نهادهای غیر دولتی های نجات، و مسئولیت فردی فرماندهان یا مأموران مرتبط نیز می شود. این چارچوب قانونی، دولت ها را ملزم می کند که ضمن رعایت اصول حقوق بشر، سازوکارهای عملی و شفاف برای پاسخ به تماس های اضطراری و انتقال امن پناهجویان فراهم کنند. همچنین، تجربه های بین المللی نشان می دهد که همکاری فرامرزی و هماهنگی میان کشورها، سازمان های بین المللی و نهادهای غیر دولتی، کلید کاهش تلفات انسانی و ارتقای رعایت حقوق پناهجویان است. نادیده گرفتن این مسئولیت ها، علاوه بر ایجاد پیامدهای حقوقی برای دولت ها، اعتبار و مشروعیت بین المللی آنها را نیز تحت تأثیر قرار می دهد و ممکن است منجر به محکومیت های بین المللی در محاکم حقوق بشر شود. در مجموع، مسئولیت دولت ها در نجات دریایی، ترکیبی از تعهدات حقوقی، اخلاقی و عملی است که حفاظت از جان انسان ها را در سطح بین المللی تضمین می کند. دولت ها باید با پذیرش مسئولیت خود، اصلاح سیاست ها و قوانین ملی، و حمایت از فعالیت های نجات سازمان های غیردولتی، به تعهدات بین المللی پایبند باشند تا از تضاد بین حاکمیت ملی و حقوق بشر جلوگیری شود. رعایت این چارچوب، نه تنها زندگی پناهجویان را نجات می دهد، بلکه ثبات و مشروعیت حقوق بین الملل را نیز تقویت می کند.

### ملاحظات اخلاقی

### مشارکت نویسندگان

همه‌ی نویسندگان در نگارش مقاله مشارکت یکسان داشته‌اند

### **تعارض منافع**

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

### **حامی مالی**

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

### **سپاسگزاری**

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

### منابع

- طلایی، فرهاد. (۱۳۹۸). حقوق بین الملل دریاها (چاپ پنجم). نشر جنگل جاودان.
- نجفی اسفاد، مرتضی. (۱۳۹۸). حقوق دریایی بر پایه قانون دریایی ایران و مقررات بین المللی دریایی (چاپ یازدهم). انتشارات سمت.
- مقامی، امیر، و صابری، پردیس. (۱۳۹۸). استحقاق پناهندگی؛ رویارویی حقوق بشر و حاکمیت دولت. فصلنامه مطالعات بین المللی پلیس، ۹۹. (37)
- Aalberts, T. (2014). Sovereignty at Sea: The Law and Politics of Saving Lives in Mare Liberum. *Journal of International Relations and Development*, 17(4), 439–468.
- Adam, J., & Hess, S. (2023). Fortified nationalism: Racializing infrastructures and the authoritarian transformation of the body politic. A field trip to the bifurcated Polish/EU border regime. *Movements. Journal for Critical Migration and Border Regime Studies*, 7(2).
- Bachiller López, C. (2023). Border policing at Sea: Tactics, routines, and the law in a Frontex patrol boat. *British Journal of Criminology*, 63(1), 1–17.
- Bialasiewicz, L. (2012). Off-shoring and out-sourcing the borders of Europe: Libya and EU border work in the Mediterranean. *Geopolitics*, 17(4), 843–866.
- Brachet, J. (2016). Policing the desert: The IOM in Libya beyond war and peace. *Antipode*, 48(2), 272–292.
- Carling, J. (2007). Migration Control and Migrant Fatalities at the Spanish-African Borders. *Journal of International Migration Review*, 41(2), 316–343.
- Cusumano, E., & Bell, F. (2021). Guilt by association? The criminalisation of sea rescue NGOs in Italian media. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(19), 4285–4307.
- Davies, T., Isakjee, A., Mayblin, L., & Turner, J. (2021). Channel crossings: Offshoring asylum and the afterlife of empire in the Dover Strait. *Ethnic and Racial Studies*, 44(13), 2307–2327.
- Dickson, A. J. (2021a). Mobility control in ungovernable spaces: Cultivating the Mediterranean's fatal materiality. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 39(5), 993–1010.
- European Court of Human Rights. (2012, February 23). *Hirsi Jamaa and others v. Italy* (Application No. 27765/09).
- Frelick, B., Kysel, I., & Podkul, J. (2016). The Impact of Externalization of Migration Controls on the Rights of Asylum Seekers and Other Migrants. *Journal on Migration and Human Security*, 4(4), 190–220.
- Giuffrè, M. (2013). State Responsibility Beyond Borders: What Legal Basis for Italy's Push-Backs to Libya? *International Journal of Refugee Law*, 24(4).
- Heijer, M. (2013). Reflections on Refoulement and Collective Expulsion in the Hirsi Case. *International Journal of Refugee Law*, 25(2), 265–290.
- Heller, C., Pezzani, L., & Stierl, M. (2017). Disobedient sensing and border struggles at the maritime frontier of Europe. *Spheres*, 4, 1–15.

- Klein, N. (2014). Assessing Australia's Push Back the Boats Policy under International Law: Legality and Accountability for Maritime Interceptions of Irregular Migrants. *Melbourne Journal of International Law*, 15(2).
- Mann, I. (2017). *Humanity at Sea: Maritime migration and the foundations of international law*. Cambridge University Press.
- Miltner, B. (2010). Human Security and Protection from Refoulement in the Maritime Context. In A. Edwards & C. Ferstman (Eds.), *Human Security and Non-Citizens: Law, Policy and International Affairs*. Cambridge University Press.
- Pijnenburg, A. (2018). From Italian Pushbacks to Libyan Pullbacks: Is Hirsi 2.0 in the Making in Strasbourg? *European Journal of Migration and Law*, 20, 396–426.
- Stierl, M. (2021). The Mediterranean as a carceral seascape. *Political Geography*, 88, 102417.
- Tazzioli, M. (2018). Crimes of solidarity: Migration and containment through rescue. *Radical Philosophy*, 201, 4–10.
- Trevisanut, S. (2008). The Principle of Non-Refoulement at Sea and the Effectiveness of Asylum Protection. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 12, 205–246.
- Trevisanut, S. (2014). Is There a Right to be Rescued at Sea? A Constructive View. *Journal of Questions of International Law*, 4, 3–15

### References

- Talaei, F. (2019). *International Law of the Seas* (5th ed.). Jangal-e Javidan Publication.
- Najafi-Esfad, M. (2019). *Maritime Law Based on Iran's Maritime Law and International Maritime Regulations* (11th ed.). SAMT Publication.
- Moghami, A., & Saberi, P. (2019). The Right to Asylum; The Confrontation of Human Rights and State Sovereignty. *Police International Studies Quarterly*, 99(37).
- Aalberts, T. (2014). Sovereignty at Sea: The Law and Politics of Saving Lives in Mare Liberum. *Journal of International Relations and Development*, 17(4), 439–468.
- Adam, J., & Hess, S. (2023). Fortified nationalism: Racializing infrastructures and the authoritarian transformation of the body politic. A field trip to the bifurcated Polish/EU border regime. *Movements. Journal for Critical Migration and Border Regime Studies*, 7(2).
- Bachiller López, C. (2023). Border policing at Sea: Tactics, routines, and the law in a Frontex patrol boat. *British Journal of Criminology*, 63(1), 1–17.
- Bialasiewicz, L. (2012). Off-shoring and out-sourcing the borders of EUrope: Libya and EU border work in the Mediterranean. *Geopolitics*, 17(4), 843–866.
- Brachet, J. (2016). Policing the desert: The IOM in Libya beyond war and peace. *Antipode*, 48(2), 272–292.
- Carling, J. (2007). Migration Control and Migrant Fatalities at the Spanish-African Borders. *Journal of International Migration Review*, 41(2), 316–343.
- Cusumano, E., & Bell, F. (2021). Guilt by association? The criminalisation of sea rescue NGOs in Italian media. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(19), 4285–4307.
- Davies, T., Isakjee, A., Mayblin, L., & Turner, J. (2021). Channel crossings: Offshoring asylum and the afterlife of empire in the Dover Strait. *Ethnic and Racial Studies*, 44(13), 2307–2327.
- Dickson, A. J. (2021). Mobility control in ungovernable spaces: Cultivating the Mediterranean's fatal materiality. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 39(5), 993–1010.
- European Court of Human Rights. (2012, February 23). *Hirsi Jamaa and others v. Italy* (Application No. 27765/09).
- Frelick, B., Kysel, I., & Podkul, J. (2016). The Impact of Externalization of Migration Controls on the Rights of Asylum Seekers and Other Migrants. *Journal on Migration and Human Security*, 4(4), 190–220.
- Giuffre, M. (2013). State Responsibility Beyond Borders: What Legal Basis for Italy's Push-Backs to Libya? *International Journal of Refugee Law*, 24(4).
- Heijer, M. (2013). Reflections on Refoulement and Collective Expulsion in the Hirsi Case. *International Journal of Refugee Law*, 25(2), 265–290.
- Heller, C., Pezzani, L., & Stierl, M. (2017). Disobedient sensing and border struggles at the maritime frontier of Europe. *Spheres*, 4, 1–15.
- Klein, N. (2014). Assessing Australia's Push Back the Boats Policy under International Law: Legality and Accountability for Maritime Interceptions of Irregular Migrants. *Melbourne Journal of International Law*, 15(2).
- Mann, I. (2017). *Humanity at Sea: Maritime migration and the foundations of international law*. Cambridge University Press.
- Miltner, B. (2010). Human Security and Protection from Refoulement in the Maritime Context. In A. Edwards & C. Ferstman (Eds.), *Human Security and Non-Citizens: Law, Policy and International Affairs*. Cambridge University Press.
- Pijnenburg, A. (2018). From Italian Pushbacks to Libyan Pullbacks: Is Hirsi 2.0 in the Making in Strasbourg? *European Journal of Migration and Law*, 20, 396–426.
- Stierl, M. (2021). The Mediterranean as a carceral seascape. *Political Geography*, 88, 102417.

- Tazzioli, M. (2018). Crimes of solidarity: Migration and containment through rescue. *Radical Philosophy*, 201, 4–10.
- Trevisanut, S. (2008). The Principle of Non-Refoulement at Sea and the Effectiveness of Asylum Protection. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 12, 205–246.
- Trevisanut, S. (2014). Is There a Right to be Rescued at Sea? A Constructive View. *Journal of Questions of International Law*, 4, 3–15.